

Janák, Jan

Nové práce o vývoji ústavních a správních institucí v letech 1848-1918

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1972, vol. 20-21, iss. C18-19, pp. 207-210

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102054>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NOVÉ PRÁCE O VÝVOJI ÚSTAVNÍCH A SPRÁVNÍCH INSTITUCÍ V LETECH 1848–1918

Přes veliký význam, který zejména v životě moderní společnosti hrají ústavní a správní instituce, existuje v našich správních dějinách velká řada bílých míst. Stále ještě postrádáme nové práce, které by osvětlily vývoj jednotlivých odvětví veřejné správy a úlohu nejdůležitějších institucí.

Proto je třeba obzvláště uvítat, že v posledních letech některé z těchto mezer byly s neobyčejným zdarem zaplněny. Platí to zejména o úseku územní samosprávy, které byla v životě habsburské monarchie přisouzena od roku 1848 důležitá úloha a vedle státní správy tvořila druhou kolej veřejné správy, a o oblasti soudnictví.

Vývojem územní samosprávy v Rakousku se zabývá syntetická přehledná práce pracovníka Ústavu státu a práva ČSAV v Praze Jiřího Klaboucha, která byla vydána ve Vídni.¹ Již tato skutečnost svědčí o mezinárodním uznání naší právní historie a o kladech této práce.

Klabouchova kniha se zabývá nesmírně složitou a náročnou problematikou územní samosprávy v Rakousku, tak jak byla vytvořena Stadionovým prozatímním obecním zřízením z roku 1849 a v definitivní podobě říšským obecním zákonem z roku 1862 a zemskými obecními zákony jednotlivých předlitavských zemí. Celou látku rozvrhuje autor do čtyř kapitol. První kapitola se zabývá počátky novodobé obecní samosprávy v Rakousku (str. 13–53) a Klabouch zde převážně na základě literatury a vydaných pramenů s velkým zdarem sleduje počátky samosprávy počínaje pokusy z doby předbřeznové přes dočasně revoluční instituce vytvořené v některých důležitých místech v revolučním období let 1848–1849 až po vydání prozatímního obecního zřízení z roku 1849. Toto zřízení stejně jako volební řád výborně rozebírá a kapitolu uzavírá omezením obecní samosprávy jednotlivými zásahy z doby absolutismu. Druhá kapitola se zabývá vývojem obecní samosprávy v 60. letech 19. století (str. 54–88). Klabouch zde sleduje konzervativní, šlechtickou koncepci „selfgovernmentu“ a koncepci územní samosprávy jako protiváhy státní správy, prosazovanou německou liberální buržoazií. Zabývá se vytvářením samosprávních orgánů na základě liberálního obecního zákona, který byl první důležitější osnovou projednávanou na říšské radě po jejím vzniku v roce 1861, s jeho „státu nepřátelskou tendencí“, která byla dokladem tehdejšího postoje německých liberálů ke státu. Třetí kapitola věnuje pozornost obecní samosprávě v Rakousku v období jejího rozkvětu (str. 89–123), který autor klade do období od konce 60. let do přelomu století. Sleduje zde i okresní samosprávu a analyzuje důvody, proč byla zřízena jenom v několika předlitavských zemích a úlohu, kterou hrála. Konečně poslední kapitola se zabývá krizí rakouské liberální obecní samosprávy (str. 124–171). Autor líčí počátky krize, jejíž příčiny spočívaly přímo v obecním zákoně, a rozděluje je na politické (nedostatečná demokratičnost volebních řádů a skutečnost, že dělnictvo stálo mimo rámec samosprávy, bylo od počátku cizím tělesem a na územní samosprávu vykonávaly vliv pouze nejmajetnější vrstvy), národnostní (nevyřešená národnostní otázka, neujasněnost jazykové otázky) a hospodářské (nedostatečné finanční prostředky územní samosprávy, které vedly k permanentní finanční krizi). Krize rakouské liberální samosprávy podle autora vrcholila v letech 1914–1918, kdy byly popřeny základní principy obecní samosprávy a ta byla nahrazena státní správou. Počátek k tomu byl dán anenským patentem z roku 1913, jímž byl rozpuštěn český zemský sněm a jeho výkonný orgán a vrcholná instituce územní samosprávy v zemi zemský výbor, který byl vystřídán kolegiem státních úředníků jmenovaných panovníkem.

Klabouchovy soudy jsou perfektní a celá práce přináší precizní rozbor územní samosprávy a jejího poměru ke státní správě a postavení samosprávy v této symbioze. Upozorní alespoň na jeho závěr o vývoji liberálních názorů na obecní samosprávu od počáteční protiváhy státní správy až ke ztotožnění liberálů se státem a z toho plynoucím postátněním samosprávy, nebo o přežívání vedoucího postavení v orgánech obecní samosprávy těch politických sil, které v důsledku demokratičtějších volebních řádů do říšské rady hrály v politickém životě Předlitavska již zanedbatelnou roli, či o významu instituce domovského práva, o poměru samosprávy a dělnické třídy aj.

¹ Srv. Jiří Klabouch, *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848–1918*. Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1968. 180 s. Österreich Archiv.

V celé řadě směrů je Klabouchova práce nesmírně podnětná. Autor často přímo upozorňuje, jakým směrem by se mělo ubírat další bádání. Zejména zdůrazňuje, že vědním pracovním polem regionálních historiků by se mělo stát detailní probádání poměru mezi státní a autonomní správou, poněvadž práce, které by se zabývaly touto otázkou na příkladu jednotlivých měst, dosud zcela postrádáme. Dále ukazuje na nutnost prohloubenějšího zpracování poměru dělnické třídy a obecní samosprávy, zdůrazňuje, že vědním polem pro mezinárodně organizovanou historickou týmovou práci by bylo zpracování obecních volebních řádů a základny voličstva při volebním právu vykonávaném ve třech sborech odstupňovaných podle daňového cenzu aj.

Po faktografické stránce je práce velmi spolehlivá. Z drobností pouze upozorňuji, že v roce 1894 nebylo v Moravské Ostravě zřízeno policejní ředitelství, nýbrž pouze policejní komisařství. V policejní ředitelství bylo přeměněno až roku 1922. Domnívám se dále, že proces počestřování samosprávy ve městech na Moravě není možno ztotožňovat s vývojem v Čechách, poněvadž velká řada důležitých měst se zde dostala do českých rukou až po roce 1918. Podle Badeniho volební reformy z roku 1896 byla pak k dosavadním čtyřem kuriím připojena pátá, poněvadž na rozdíl od zemských sněmů se do říšské rady volilo samostatně v kurií měst na jedné a obchodních a živnostenských komor na druhé straně. Ze seznamu literatury podle mého názoru neměla vypadnout základní práce Jiřího Pražáka *Rakouské právo ústavní* (díl I. Ústava obecní. Praha 1895. Díl II. Ústava zemská. Praha 1897. 2., opravené vydání Praha 1900–1903).

Regionálním příspěvkem k této problematice je článek Roberta Randýska, zabývající se snahami o zavedení krajského zřízení v jižních Čechách na jaře 1918.² Jeho článek věnuje pozornost poslednímu pokusu o provedení správní reformy v Čechách, který se však oproti původním dalekosáhlým projektům na postátnění územní samosprávy musil zabývat pouze státní správou a územní samosprávou ponechával nedotčenu.

Randýsek po stručném úvodu do problematiky od konce 19. století zpracovává monograficky vývoj v Českých Budějovicích. Vychází z toho, že podle krajského zřízení v Čechách, vyhlášeného nařízením ministra vnitra z 19. května 1918, došlo v jižních Čechách k řešení, které jinde nemělo obdoby, když zde měly vzniknout kraje České Budějovice s německým a českým oddělením. K českému oddělení mělo náležet vlastní město České Budějovice, v němž podle sčítání z roku 1910 bylo 16.903 Němců a 27.309 Čechů. Randýsek ukazuje, že Němcům se nepodařilo jejich začlenění do německého kraje a kompromisní řešení je neuspokojilo. Rozebírá pak postoj jednotlivých stran k reformě, která se neuskutečnila jenom díky vzniku samostatné republiky, a dovozuje, že německá buržoazie ve městě zastávala názor, že Němci v Českých Budějovicích a jiných německých obcích byli obětováni. Tento názor byl stanoviskem i německých sociálních demokratů.

Je zásluhou Randýska, že na základě regionálních pramenů přispívá k řešení otázky, která doposud stála stranou pozornosti naší historiografie, kterou však pro její význam bude nutno náležitě osvětlit, mj. také studii regionálního charakteru.

Další práce vyšlé v uplynulém období se zabývají vývojem soudnictví. Soudnictví a justiční správa se tak jejich zásluhou stejně jako zásluhou starších prací zejména Václava Šolle o vývoji předbřeznového civilního a trestního soudnictví a důkladné studie Adolfa Turka o vývoji státních zastupitelství v letech 1850–1949, vedle několika dalších prací stává odvětvím, které patří mezi nejdůležitější zpracované.

Václav Šolle ve svém novém příspěvku logicky navazuje na svoje starší práce o předbřeznovém soudnictví, které bylo dílem josefských reforem, a zabývá se počátky novodobého soudnictví od roku 1848.³

Šollova studie, která líčí počátky buržoazního soudnictví a jeho vývoj v letech 1848–1855, je zřejmě součástí jeho kandidátské práce a měla na ni navazovat II. část, zabývající se soudnictvím posilvestrovským, a III. část, která měla sledovat důsledky obnovy ústavnosti v trestním a civilním soudnictví. Práci jsem hodlal původně recenzovat vcelku, z důvodů mně neznámých se však publikování II. a III. částí zdrželo.

Šolle ve své studii ukazuje, že ve vývoji justice se jasně rýsují tři politicky i organizačně odlišné časové etapy. První, která je podle autora, s jehož názorem je nutno

² Srv. Robert Randýsek, *K historii německých snah o zavedení krajského zřízení v Čechách na jaře 1918*. Jihočeský sborník historický 37, 1968, str. 174–181.

³ Srv. Václav Šolle, *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*. Sborník archivních prací 18, 1968, str. 86–141.

souhlasit, zdaleka nejvýznamnější, je období důsledného vymaření justice z pout feudální závislosti v duchu naprostého státoprávního přerodu monarchie absolutní v centralistickou monarchii konstituční a položení trvalých základů nové státní, tedy i justiční organizace. Druhá etapa je obdobím reorganizace této strukturální přestavby pod tlakem policejního absolutismu Bachova, schopného sice utlumit ústavní aspekty předchozího období – především v oblasti buržoazních procesních zásad – nikoliv však již vyvrátit jednu položenou základy buržoazní soudní organizace. Třetí etapa nastává po pádu bachovského absolutismu a Šolle se hodlá v dalších částech vzhledem k zaměření své práce na počátky buržoazního soudnictví zabývat pouze základními organizačními změnami v justici bezprostředně po pádu absolutismu a obnovení ústavnosti v 60. a 70. letech.

Pro každou z těchto etap je podle autora příznačné opožďování aktivace nových organizačních forem, stejně jako jejich přetrvávání do dalšího období státoprávního vývoje. Rozčleněním každého z uvedených období na dobu legislativních příprav a na dobu jejich realizace dochází Šolle k závěru, že legislativní přípravy v první etapě probíhaly v březnu 1848 až červnu 1850 a realizace od července 1850 do května 1855. Ve druhé etapě rozlišuje období legislativních příprav od prosince 1851 do května 1855 a realizace od května 1855 do roku 1868 (poslední spojení justice v nejnižší organizační složce s politickou správou ve smíšených okresních úřadech), resp. do roku 1873 (přijetí nového trestního řádu) či do roku 1897 (přijetí nové jurisdikční normy pro oblast civilního soudnictví). Ve třetí etapě konečně rozlišuje období legislativních příprav od roku 1860, resp. 1867 a období realizace od roku 1868, popř. 1874 či 1898.

Následuje první kapitola, nazvaná Soudní zřízení ve znamení březnové konstituanty (str. 96n). Na str. 96–112 zde Šolle sleduje legislativní přípravy od března 1848 do června 1850 a na str. 112–138 realizaci nového systému soudnictví od července 1850 do května 1855. Zvláštní partie věnuje kompetenci soudů, jejich vnitřnímu uspořádání a jejich územní organizaci a aktivování. Zabývá se důkladně i archivy zemských (krajinských) soudů, které byly od roku 1850 zřizovány, aby zvládly množství spisového materiálu převzatého od předbřeznových soudů. Tyto archivy dostaly do vínku trojí funkci: jednak sdružených „živých“ spisoven pro písemnosti, které se týkaly v důsledku nové organizace většího počtu soudů, jednak ústředních „starých“ spisoven pro písemnosti, které nelze okamžitě skartovat, které však již nesloužily novým soudům k běžné potřebě, a konečně archivů v jejich vlastním významu pro písemnosti, které měly „pouze historickou cenu“. Šollův článek je tím cenný nejenom pro dějiny soudnictví, ale i pro vývoj archivní organizace. Celá studie je uzavřena tabulkou o územní organizaci soudů v českých zemích od 1. července 1850 do 25. května 1855 a mapkou o jejich územní organizaci v témže období.

Šollova studie je bezesporu velmi přínosná. Zaslouhou Šolla máme vlastně zpracovanou vývoj soudnictví v českých zemích v nesmírně důležitém období přechodu od feudalismu ke kapitalismu, kdy docházelo k zániku starých feudálních institucí a k vytváření nové buržoazní struktury. Jedná se přitom o zpracování na vysoké teoretické úrovni. V případě poslední autorovy studie se však někde zdá, že částečně je na závidu přílišná odbornost, která vyplývá z autorovy právnícké erudice. Ta samozřejmě nebude vadit právním historikům, je však nutno si uvědomit, že práce bude v prvé řadě sloužit archivářům a historikům, byla ostatně otištěna v odborném archivním časopisu, a ti nebudou mít po přečtení studie ve všech případech vždy zcela jasno.

Poněkud jiného charakteru je další příspěvek k vývoji justice, tentokrát v Uhrách, od archiváře E. O. Rákoše.⁴ V tomto případě se jedná o přehledný článek, který ukazuje organizaci a strukturu soudů a prokuratur v Uhrách v letech 1867–1918. Autor snad příliš skromně podotýká, že se touto problematikou zabírá „skôr prakticky, než čisto vedecky“. Rákoš zdůrazňuje, že v Uhrách byla zásada oddělení soudnictví a správy vyslovena až roku 1869 a prakticky se uskutečnila od 1. ledna 1872. Po obecném přehledu věnuje pozornost vnitřní struktuře soudů a prokuratur, a to řádných soudů (okresních soudů, sedrií, soudních tabulí a kúrie, která byla nejvyšším soudním dvorem v Uhrách), dále pak zvláštním soudům a prokuraturám. Zabývá se zde jejich organizací a velmi přehledně i kompetencí v trestních a civilních záležitostech. Závěrem vyslovuje názor, že základy moderní soudní organizace v Uhrách byly

⁴ Srv. E. O. Rákoš, *Súdnictvo v Uhorsku v období dualizmu*, Slovenská archivistika 3, 1968, str. 67–87.

položeny až v období od rakousko-uherského vyrovnání do rozpadu monarchie. Zde je důležitý rozdíl oproti vývoji v Předlitavsku, kde, jak dokazuje i Šolle, již od roku 1850 můžeme mluvit o moderní buržoazní soudní organizaci. Celý článek je uzavřen dvěma přílohami. První obsahuje seznam sedmi v Uhrách a jejich rozdělení do obvodů soudních tabulí, druhá seznam prvoinstančních soudů patřících do obvodů královských soudních tabulí v Bratislavě, Košicích a Budapešti.

Jakýmsi pendantem k Rákošově přehledu je příspěvek *Ivan Chalupeckého*, zabývající se soudními písemnostmi a jejich významem pro historický výzkum prakticky v období od počátků soudní organizace až do roku 1949.⁵ Autor správně zdůrazňuje význam soudních písemností, které i podle mého názoru stále zůstávají nedocelené a málo využity. Zcela správně ukazuje i na nutnost vypracování katalogů pro zpřístupnění soudních písemností. Věnuje potom pozornost soudům, jejichž písemnosti se dochovaly ve státních a okresních archívech na Slovensku. Výklad rozděluje na partie o vývoji soudnictví (periodizuje soudnictví do roku 1848, v letech 1849–1861, 1861–1871 a po roku 1872, neboť v tomto roce byl v Uhrách zaveden soudní systém, který zůstal v podstatě nezměněn až do roku 1949), a o soudních písemnostech. Nesouhlasím pouze s autorovým hodnocením (na str. 83), že trestní spisy soudů jsou nejneobjektivnějším materiálem, s jakým se badatel vůbec dostane do styku. S tímto tvrzením by bylo možno souhlasit, kdyby autor srovnával s ostatními soudními písemnostmi. Jestliže však srovnává trestní spisy s písemnostmi politické správy a ostatních správních odvětví, ztotožňuje se rozhodně s hodnocením Jiřího Radimského, který naopak trestní spisy co do hodnoty staví nad písemnosti ostatních odvětví. Zdůvodnění tohoto stanoviska přináší ve svém příspěvku K otázce hodnocení úředních dokumentů (Sborník Matice moravské 80, 1961, str. 131–134).

Závěrem znovu podtrhuji, že všechny recenzované práce jsou přínosné. Každá svým způsobem přispívá k bližšímu poznání důležitého správního odvětví. Rákošova práce má svůj význam nejenom pro slovenské badatele, nýbrž i pro pracovníky z českých zemí, kterým přehledným způsobem podává historii odlišného vývoje soudnictví v Uhrách. Chalupeckého příspěvek by měl brzy najít svoje následovatele, kteří by hlouběji než tomu bylo možno v přehledném článku osvětlili význam jednotlivých typů nejenom soudních písemností. Klabouchova kniha potom vynikajícím způsobem podává přehled vývoje územní samosprávy, jejíž politický a hospodářský význam zejména pro české země a pro vlastní Čechy nebyl stále doceněn. Má však jednu závažnou chybu. Tím, že vyšla v Rakousku, bude pro valnou většinu našich archivářů prakticky nedostupná, a to zejména těch, kteří pracují v archívech národních výborů a prvořadě by ji potřebovali. Domnívám se však, že se nejedná o nedostatek, který by nebyl odstranitelný.

J. Janák

Urkundebuch des Herzogstums Steiermark. Vierter Band. 3. Lieferung 1270–1276. Wien 1967. Verlag Adolf Holzhausens NfG. Wien. S. 241–364.

Durch die oben angezeigte 3. Lieferung wurde das Editionsprogramm des IV. Bandes des StUB – was die Edition des Urkundenmaterials selbst angeht – zu Ende geführt und es ist nun noch ein Registerheft zu dem gesamten Bande zu erwarten. Der Leser sei auf ausführliche Rezensionen der 1. u 2. Lieferung des IV. Bandes (SPFFBU C 13, S. 196 f., SPFFBU C 14, S. 155 f.) verwiesen. In denselben wurden zwei Fragen in den Vordergrund gestellt, die nämlich der Editionsgrundsätze und der Bohemika. Diesmals wollen wir uns nur auf die zweite beider diesen Fragen kurz konzentrieren.

Die rezensierte Lieferung enthält Urkundenmaterial aus den letzten sieben Jahren (1270–76) der Regierungstätigkeit Přemysl Ottokars II. in der Steiermark. Insgesamt gelangten in der Lieferung 204 Urkundenstücke (Nr. 402–606) volltextlich oder (soweit es sich nicht um steierische Angelegenheiten handelt) in Regesten zum Abdruck. Unter denselben befinden sich 60, die den Diplomatiker und Historiker von

⁵ Srv. *Ivan Chalupecký, Súdne písomnosti v našich archívoch a ich význam pre historický výskum. Historické štúdie 13, 1968, str. 63–87.*